

Szlovákok és a szlovák nyelvi helyzet Békéscsabán

Szlovákok a mai Magyarország területén a XVII. század végétől élnek. Tömeges letelepedésük a törökök kiűzése utáni időszakra, a XVIII. századra tehető, amikor is a történelmi Magyarország túlnépesedett, északi megyéiből a szabad vallásgyakorlás és jobb megélhetés reményében sokan kerestek itt új lakóhelyet. Szükséges azonban kiemelni, hogy ez a sajátos népmozgás belső migráció volt. A magyarországi szlovákok a történelmi Magyarországhoz tartozó szlovákságból ugyanis úgy szakadtak ki, hogy azzal továbbra is egy államkereten belül, egy országban maradtak.

Békéscsaba a magyarországi szlovák nemzetiség egyik legjelentősebb települése. A várost a XVIII. század első felében szlovákok telepítették újjá, s jelenlétük a XIX. század végéig meghatározó volt. A város a bevándorlás, a vegyes házasságok és az asszimiláció révén csak akkor kezdett gyorsuló ütemben magyarosodni. A szlovákság napjainkban is a legnagyobb hagyományú és a megyeszékhely életében a legnagyobb szerepet játszó nemzetiség. Az itt működő szlovákságot – vagy szlovákságot is – szolgáló intézményrendszer regionális, több esetben országos jelentőségű. Békéscsabán található a hazai két szlovák gimnázium egyike, itt adták át 1996-ban a Szlovák Kultúra Házát, a Megyei Könyvtár és a Munkácsy Mihály Múzeum szlovák bázisfeladatokat is ellátó intézmények. A városban működik az egyik legnagyobb létszámú civil egyesülés, a Csabai Szlovákok Szervezete, itt székel a Magyarországi Szlovák Fiatalok Szervezete, a Szlovák Pedagógiai és Módszertani Központ, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Végezetül, de nem utolsósorban Békéscsabán nyert elhelyezést 1990-ben a Szlovák Kutatóintézet is.

A szlovákok történetéről

A XVII. század végén a törökellenes harcok idején Csaba is lakatlanná vált, a lakosság elmenekült, a vidék elvadult, a település és a megye romokban hevert. A török uralom alól felszabadult Békés vármegye birtokosa először (1695-1720 között) a Kincs-

tár volt. A lassan újránépesedő megye területén három nagybirtok alakult ki: a kétegyházi, a gyulai és a békésszentandrás. A gyulai uradalom, amely a legnagyobb volt a megyében, 1719 után kezdett el formálódni, amikor *Harruckern* János György szolgálatai, illetve a neki való tartozás fejében békési birtokokot kért és kapott az uralkodótól. A térség szlovákokkal benépesülő első települése a gyulai uradalomhoz tartozó Békéscsaba volt, amelynek lakossága a továbbvándorlók okozta veszteség ellenére 1718-ig folyamatosan nőtt. A leg-

korábban letelepedő szlovákok között Hont, Zólyom és Nógrád megyéből, valamint a Kishonti kerületből érkezettek egyaránt találunk, a XVIII. században összesen huszonnégy vármegyéből érkeztek szökevények a településre. Az újratelepítés munkájából az impopulátorok (telepítők) vették ki az oroszlánrészt. Az 1720-at megelőző években az első önkéntes telepítésszervezők *Duna János*, *Valent Jakab* és *Szekerka János* jobbágyok voltak. 1720-tól kezdődően *Harruckern* megbízásából már *Thuróczy Miklós* jószágigazgató végezte az impopulátori munkát.

Békéscsabát evangélikus szlovákok telepítették újjá, így a csabai ágostai hitvallású evangélikus egyház születése időben egybeesik az újratelepítéssel. Az elfogadott hagyomány szerint a nevezetes év: 1718. A katolikus szlovákok Békéscsabára települése csak évtizedekkel később, 1740-ben indult meg. Ők legnagyobb létszámban 1746-1747-ben érkeztek. Annak ellenére, hogy szlovákok voltak, nem fogadták őket szívesen Csabán. Ennek elsősorban nem nyelvi és vallási, hanem gazdasági okai voltak. A határ zömét a korábban érkezők már elfoglalták, a később jövőknek kevesebb és rosszabb minőségű föld maradt. A katolikus szlovákságot elkülönítették az evangélikusoktól, lakóhelyük egy ideig önálló városrészként is szerepelt.

A szlovákok az újraalapított Csabát egy évszázad alatt a megye legnagyobb, erőteljesen fejlődő településévé változtatták. 1772-1777 között az olcsó vízi szállítás végett a csabaiak kiásták a veszei hídtól Békésig tartó 14 km hosszú Élővíz-csatornát. 1840-ben Csaba mezővárosi rangot kapott, majd a Szolnok-

Arad (1858) és a Nagyvárad–Szeged (1871) vasútvonal kereszteződése meggyorsította fejlődését, 1920 után pedig a Romániához csatolt Arad és Nagyvárad szerepét is átvette.

A szlovákok létszámáról: demográfiai adatok

A városban élő szlovákság mérésére több, de egyaránt pontatlan mutató létezik: a népszámlálás, a becsült adatok, a kisebbségi önkormányzati választásokon leadott szavazatok, illetve 2006-tól a választási listákra jelentkezők, regisztráltak száma. 2006-ig minden választópolgár szavazhatott a kisebbségi képviselőkre az önkormányzati választások alkalmával, 2006 óta csak az adott nemzetiség tagjai, s közülük is csak azok, akik jelentkeztek a választói névjegyzékbe. A szlovákoknál e személyek száma az ez évi önkormányzati választásokon országos szinten 12 500 volt. (A regisztráció nem aratott osztatlan sikert a magyarországi szlovákok körében.)

A 2011-es népszámlálás adatai szerint Békéscsabán, 62 050 lakosból 1881 vallotta magát szlovák nemzetiségűnek, 665 szlovák anyanyelvűnek. Családi, baráti közösségben használja a szlovák nyelvet az akkori bevallás szerint további 1133 fő. A KSH összesített adatai alapján tehát összesen 2513 békéscsabai lakos szlovák nemzetiségű.

A mai adatokat érdekes összehasonlítani az első csabai összeírás, az 1857. évi népszámlálás anyanyelvre vonatkozó adataival, mely szerint a 26 705 csabai lakosból 20 671 tótnak vallotta magát, ami a lakosság 77, 20%-át jelentette.

A népszámlálási adatokból kitűnik, hogy a nemzetiségi hovatartozás nincs összhangban az anyanyelvi bevallásokkal, a két mutató nem fedi egymást. A mostani, de a legutóbbi három népszámlálás adatait is figyelembe véve a szlovák nemzetiségű lakosok esetében emelkedő, míg a szlovák anyanyelvi bevallások tekintetében csökkenő tendencia figyelhető meg. A kutatásaink során beigazolódtott, hogy elsődleges szocializáció útján – vagyis a családban – ma már kevesen sajátítják el a szlovák nyelvet, főként másodlagos és időnként harmadlagos szocializáció során, vagyis diákként az iskolában vagy később felnőttként nyelvtanfolyamokon tanult meg szlovácul a megkérdezettek döntő többsége.

A becsült adatok szerint a város mai lakosságának közel 30%-a szlovák származású legalább az egyik nagyszülője ágán.

Az ez évi nemzetiségi önkormányzati választásokra Békéscsabán 468 fő regisztrált és 274 szavazott. E nagyon alacsony számnak – és az egymásnak ellentmondó demográfiai adatoknak – igen összetettek az okai, melyek ismertetése, elemzése külön tanulmányt érdemel.

Összefoglalóan azonban megállapíthatjuk, hogy a hazánkban, így a Békéscsabán élő szlovákság is – annak ellenére, hogy létszáma a közel 300 éves tör-

ténelme során drasztikusan csökkent – napjainkig megőrizte szellemi és tárgyi kulturális örökségét, hagyományait, kultúráját, valamint a nyelvét is.

Nyelvi helyzet

A békéscsabai szlovákokat sokszor megmosolyogják a szlovákok és a magyarok is, mert szlovák beszédjükbe magyar szavakat kevernek, melyeket a szlovák nyelv szabályai szerint ragoznak. Ez a Békéscsabán (de az ország más településein is) használatos szlovák nyelv egyik jellegzetessége. A kevert nyelvet jól példázza, tréfásan gúnyolja például Ján Gerči csabai szlovák népi költő is a *Kéz csokolom Mancika! Ako že sa máte?* című versében. Magyar szavakat a csabai szlovákok a társadalmi-gazdasági fejlődés során létrejött új fogalmak (pl. játékevezető, részvénytársaság, kft, áfa stb.) megnevezésére használnak, melyeknek nem ismerik a szlovák nyelvű megfelelőit, mivel ezek nagy része később, letelepedésük után képződött, Magyarországon pedig nem volt – még napjainkban is csak részben van – módjuk elsajátítani a modern, a fejlődő szlovák nyelvet.

A másik sajátosság az otthon használatos nyelvjárás és az iskolában tanult irodalmi szlovák nyelv közötti távolság. Magyarországon általános jelenség volt, hogy a szülők, nagyszülők nem értették az iskolában szlovácul tanuló gyerekeiket, ezért inkább magyarul beszéltek egymással.

A továbbiakban e helyzet okaira keresem a választ, arra hogy a szlovák származásúak közül miért beszélnek napjainkban egyre kevesebben és sokan hiányosan elődeik nyelvét.

Első helyen a magyarországi szlovákok és a szlovák nyelv hosszú ideig tartó elszigeteltségét és a különböző történelmi-politikai eseményeket kell kiemelni. A békéscsabai szlovák nyelvjárás jó két évszázadon át nem volt életközösségben azzal a nyelvvel, amelynek egyes részeiből összekovácsolódott. Békéscsaba szlovák nyelvjárása olyan kevert nyelvjárás, amely a közép-szlovák nyelvjárás déli típusába tartozik, de számos eltérést, más tájegységekre utaló vonást is magába ötvözött, s ezért különálló típust képvisel. A leteleplők különböző származási helyeinek nyelvhasználatából formálódott. A sok összetevőjű nyelvjárásnak a nyelvi fejlődése a földrajzi távolság miatt nem volt biztosított. Ennek ellenére vagy éppen ezért a csabai nyelvjárás mindig igen erős szállal kapcsolta össze a település szlovák nyelvű lakosságát. A szlovák nyelvi szigetek és szórványok helyzetéből adódott, hogy sokáig Békéscsaba nyelvére sem volt különösebb befolyással, hatással a *Štúr*ék által megalkotott irodalmi szlovák nyelv, hiszen Csaba lakossága alig volt kapcsolatban vele. Szükséges azonban megjegyezni, hogy Štefan Jančovič 1848-ban Szarvason megjelent szótára a Ludovit Štúr-féle nyelv első szótárának, nyelvtanának tekinthető.

A magyarországi szlovákság Csehszlovákia megalakulásakor, 1918-ban államjogilag elszakadt

nemzetalkotó etnikumától, ami a földrajzi távolság mellett a politikai és kulturális elszigeteltséget is jelentette. (Az itteni szlovákság egyébként soha nem tartozott a mai értelemben vett szlovák nemzethez, mert már a létrejötte előtt kivált belőle.) A teljes vertikumú kultúra kifejlesztéséhez és fenntartásához elégtelen létszámú, szétszórtan élő, egymástól és az anyanemzettől is elszigetelt magyarországi szlovák nemzetiség az anyanyelv megtartása szempontjából hátrányos helyzetbe került. Ezt fokozta, hogy az anyaországtól évekig nem kapott számottevő segítséget. Később lassan-lassan azonban a csabaiaknak is egyre gyakrabban nyílt lehetőségük az irodalmi nyelvvel való érintkezésre, s így bizonyos mértékű szlovák nyelvű szókinccs-gyapodásra, nyelvi fejlődésre. Az a távolság azonban, amely a magyarországi szlovák nemzetiség és a szlovák anyanemzet között történelmileg kialakult, nyelvi szempontból is nagyon nehezen áthidalható. Örvendetes azonban, hogy a szlovák nyelv fejlődését, fennmaradását Magyarországon, így Békéscsabán is az utóbbi években hatékonyan segíti az anyaország, Szlovákia érdeklődése és támogatása, valamint az egyre bővülő országos és helyi szlovák–magyar kapcsolatok.

Az első világháború végéig a Kárpát-medence szlovákjai egy államban éltek, a trianoni békeszerződés után több ország, köztük Magyarország állampolgáraivá váltak. Történelmük során sok trauma érte őket, melyek közül a legfájdalmasabb – a burkolt vagy nyílt magyarosító törekvések mellett – az 1946/47-es lakosságcsere volt, amely során mintegy 60 ezer szlovák hagyta el Magyarországot, köztük a nemzetiség legöntudatosabb képviselői. A békéscsabai szlovákság közel fele, az öntudatos értelmiség zöme távozott el a lakosságcsere kapcsán. Egyes források az áttelepültek számát 7408, míg mások 11 743 főre teszik.

Az 1980-as évek végére a magyarországi szlovákok asszimilációja felerősödött, az ötvenes évektől felgyorsuló gazdasági-társadalmi átalakulás, illetve az ehhez kapcsolódó belső migráció mellett, a szocialista korszak kisebbségpolitikája, a csendes asszimiláció a politika különböző szintjein történő tudomásulvétele, egyaránt hozzájárult ehhez a fo-

lyamathoz. A rendszerváltás időszakától ugyanakkor már új, kedvező jelenségek is tapasztalhatók: egyre többen vállalják a kisebbségi kultúra és nyelv megőrzését.

Nagymértékben járult hozzá a nyelvvesztéshez az *egyház és az iskola* is, amelyek meghatározó szerepe a nyelv- és etnikummegtartásban elvitathatatlan. A szlovákokra jellemző volt az erős protestáns öntudat, melyhez egyfajta nyelvi tudat is párosult. A szlovák evangélikusság a XVI. század vége óta rendelkezik önálló egyházzal, amely a nyelvi hierarchiában a szlovák nyelvhez képest előkelőbb helyet elfoglaló, cseh liturgikus nyelvet használta, s hazánkban használja ma is, igaz már a tájnyelvvel és irodalmi nyelvvel párhuzamosan.

Békéscsabán napjainkig sikerült megőrizni a szlovák nemzetiségi egyházi kultúra néhány elemét, a magyar mellett rendszeresen vannak szlovák nyelvű istentiszteletek. Az evangélikus egyházközség az 1717/18. évi megalakulása óta biztosítja a hívők számára a szlovák nyelvű hitéletet. A közel száz évig egynyelvű egyházban a szlovák nyelvű istentiszteletek, az azokat látogatók, a szlovák hívők száma azonban folyamatosan csökken. A katolikusok a közelmúltig minden hónap utolsó vasárnapján vehettek részt szlovák nyelvű szentmisén a templomukban.

A *szlovák oktatás* története Magyarországon a XVIII. századi migrációig nyúlik vissza. A letelepülő első szlovák telepések papot és tanítót is hoztak magukkal, s rövidesen templomot építettek, iskolát alapítottak. Az egyházi iskolák a különböző társadalmi-politikai nehézségek ellenére 1948-ig, az államosításig működtek. Ez idáig azonban csak alsó fokú szlovák oktatás létezett hazánkban. 1949-ben a minisztérium a szlovák szövetséggel együtt kidolgozott program alapján egy teljes szlovák iskolarendszer kiépítését kezdte megvalósítani. Az iskolaszervező munka azonban számos nehézségbe ütközött, így 1949-ben mindössze hat településen – köztük Békéscsabán – alapítottak szlovák iskolát, amelyeknek regionális feladatot kellett ellátniuk, ezért kollégiummal is rendelkeztek. Az akkor még nyelviileg homogén falvakban nem hoztak létre szlovák isko-

lákat. A kisebbségi oktatás nagyobb tömegeket érintő formájává Magyarországon a kevésbé hatékony, nyelvoktató iskolatípus vált.

Megalapításuktól kezdve a magyarországi szlovák iskolákban az oktatás nyelve a szlovák irodalmi nyelv. A gyerekek már a kezdetektől sem az anyanyelvükön tanultak, hiszen a tanterv tudomást sem vett az egyes települések valódi anyanyelvéről, a település-nyelvjárásokról, amelyeket még akkor tömegesen beszéltek. Az 50-es, 60-as években még erre a tudásra lehetett, kellett volna építeni. 1961-ben egy miniszteri rendelet hatására a magyarországi szlovák iskolák kétnyelvű szlovák–magyar intézményekké váltak. Több kutató és politikus ezt az időpontot tartja az asszimiláció felgyorsulása kezdeti évének.

A legfontosabb nyelvmegőrzési tényezőnek a kutatók és a kutatások alanyai az oktatást tartják. A szlovák nyelv és kultúra elsajátítási körülményeinek biztosítását az iskolától várják el, mivel a családok döntő többsége már nem vagy csak részben képes átadni, átörökíteni gyermekei számára elődeik nyelvi és kulturális örökségét. Figyelemre méltó és a szlovákságra nézve biztató kutatási megállapítás, hogy folyamatosan nő a szlovák iskolákba járó tanulók száma, egyre több településen szerveznek napjainkban szlovák nyelvtanfolyamot, melyek iránt növekvő az igény és az érdeklődés. A békéscsabai Szlovák Gimnázium, Általános Iskola, Óvoda és Kollégium a város egyik legjelentősebb, legrégebbi hagyományokkal rendelkező nemzetiségi intézménye. A szlovák oktatás és kultúráközvetítés területén országos a jelentősége.

Hazánkban a nemzetiségek nyelvhasználati jogairól a *nemzetiségi törvény* gondoskodik, amely megengedő módon szabályozza a kisebbségi nyelvek használatát. A nemzetiségi nyelvhasználat feltételeinek biztosításáról, illetve a törvény be nem tartásának a következményeiről azonban nem rendelkezik.

A magyarországi szlovákság elsősorban az említett okok miatt veszítette el anyanyelvét, nem tanulta meg elődei nyelvét, vált másodnyelv-domináns kisebbséggé, amelynek elsődleges nyelve a magyar.

Végezetül

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Békéscsabán a kultúra mindhárom alapréttegében a magas, az egyházi s a népi kultúrában – ugyan eltérő színvonalon és gyakorisággal – napjainkban is jelen van a szlovák nyelv írott és szóbeli változata. A városban jelenleg a szlovák nyelv három változata használatos: a nyelvjárás, az irodalmi nyelv és a bibliai cseh nyelv. A legelterjedtebb a nyelvjárás, annak

ellenére, hogy drasztikusan csökken a természetes nyelvhasználók száma, hiszen elsősorban az idősebbek beszélnek. Ezt követi az irodalmi nyelv az iskolázottak és fiatalabb korosztály körében, s ez volt a szentmise nyelve is a katolikus egyházban. Az evangélikus egyházban az irodalmi és tájnyelv mellett az archaikus, bibliai cseh nyelvet is használják, melyhez mindmáig makacsul ragaszkodnak a hívők. Az irodalmi szlovák nyelv napjainkban az értelmiség munkanyelve, az iskolában, a tanórákon, a kulturális rendezvényeken használt nyelv. Az utóbbi időben azonban egyre gyakrabban van jelen a nemzetiség közéleti-politikai rendezvényein és a tudományos és ismeretterjesztő programokon. Főként az elkötelezett vezetők és aktivisták körében kezd kialakulni a beszélt nyelvi szlovák köznyelv. Láthatóan megnőtt a városban az akciók, rendezvények száma, amelyeken rendszeresen használatos a szlovák nyelv. Jelentősen emelkedett a szlovák, illetve kétnyelvű könyvek, kiadványok száma. A városban 1991 óta jelenik meg a *Čabiansky kalendár* (Csabai Kalendárium) évkönyv, 1998 óta a *Čabán* (Csabai) szlovák nyelvű havilap, mindkét kiadvány a békéscsabai és városkörnyéki szlovákok sajtóorgánuma, krónikája. A szlovák iskola pedagógusai adták ki – és szerkesztik máig – *Slovenčinár / Szlováktanár* címen az első hazai szlovák nyelvű módszertani folyóiratot. Szép számmal jelentek meg a szlovák nyelvvel, nyelvjárással, nyelvhasználattal foglalkozó könyvek, tanulmányok is.

A magyar nyelv meghatározó, uralkodó volta a kommunikáció minden szintjén elvitathatatlan, a szlovákra a másodnyelv-szerep a jellemző. A magyar nyelv erős dominanciája a természetes következménye annak a ténynek, hogy több mint háromszáz éve anyanemzetüktől elszakadva magyar társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyok között élnek a hazai szlovák kisebbség tagjai. Gondolkodásukban, nyelvi világvégükben, szemléletükben ezek a magyar viszonyok tükröződnek. A magyarokkal való családi, baráti kötelékek szintén jelentős mértékben befolyásolják a kettős kötődést, a két kultúrával való azonosulást. A nyelvi kontextus, nyelvi környezet döntően magyar, s ezek a tényezők eredményezik a döntően magyar nyelvhasználatot. A magyarországi szlovák nyelv fejlődésének jelen tendenciái ugyanakkor az igen ellentmondásos nyelvi helyzet, az egyidejű fejlődés és visszafejlődés mellett a közösségi nyelvhasználat terjedését, az irodalmi nyelv pozíciójának erősödését, a köznyelv fokozatos kialakulását, és a szlovák nyelv presztízsének a növekedését jelzik, illetve prognosztizálják a jövőben a családi nyelvhasználat további erőteljes visszaszorulása mellett.